

## **RUTA** (195) sb f

a jasne (w tym 2 r. błędne znakowanie).

sg N ruta (53). ◇ G ruty (95). ◇ D rucie (1). ◇ A rutę (22). ◇ I rutą (24). ◇ [L ruci(e).]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. bot. *Ruta graveolens* L. (Rost.); ruta zwyczajna, bylina z rodziny rutowatych (*Rutaceae*), lecznicza i trująca, hodowana w ogrodach; ruta Murm, Mymer<sup>1</sup>, Mącz, Calep, Cn (133) : ale uydzimy yfz fyą kamyenye a zyola ktore moczą fwą to [cielesne požądanie] w ludzyczech ufzmyerzayą jako safyr Calcedon a ruta PatKaz III 109v; Ruta Rauten Ruta Murm 115; Mymer<sup>1</sup> 18v; drugi [krwawnik] iest ktory zową fporifzem/ ktore ziele [!] kładzie fie po ziemi maiącz listki iakoby ruta FalZioł I 20c; Serapio powieda y Diafcorides [!] mu przifwiadcza: iż ruta iest rzecz ktora wiatri wnętrzne trawi y gamraciją pfuie/ vrynę y chorobę białych głów wywodzi. FalZioł I 118c; Też barzo pomaga ku richłemu porodzeniu. Wziąć ruty iarey: wycifnąć z niey fok. FalZioł V 24v; Też naprzeciw fmrodlivosti z vft dla iedzenia Czołnku/ takiefz Czebule, Ruta ma być iedzona/ albo maftikowana y połykana FalZioł V 81, +4c, I 16d, 25c, 27c, 54c (58); Czemu iedzenie ruty fmrodlivy pot czyni. GlabGad I4, I4; LibMal 1544/85v; Lacerti rutati, Rutą oplecione. Mącz 362b, 362b; weźmifz Ruty świezey/ źiarn flonecznikowych zároveň/ á vwierćiawfzy to miálko pomázuy tym wfzyftko ciáló/ pewnie ich [wszy] pozbedźiefz/ gdzie ie kolwiek małz SienLek 49v; Strzekanie wbokoch y indzie leczy rutą wárzona s figámi SienLek 87v; Ofobliwe lekarftwo ku lekkiemu á fpieszmemu porodzeniu: Weźmi pieprzu źiarn czthernaście/ piołynowych látorości/ thákze bylicowych/ ieleniego źiela/ ruty/ wfzyftkiego zároveň SienLek 113v; A ielliby im bydło kázono/ tedy w ocćie rutę wárzyć/ y dác ią bydłu pić SienLek 158, 8, 9v, 36v, 37v, 39v (54); Calep 933b [2 r.]; Ale biádá wam Pháryzeufzom/ iż dawaćie dźiefięćinę z miętki y z ruty y z káždego źiela WujNT Luc 11/42; [Cresc 1571 252, 253, 254].

Wyrażenia: »listki ruty« [szyk 1:1] (2): Ruty listkow iey dobrą garć [...] zmiefzay z Kaparowym korzeniem FalZioł III 14b; Weźmi dwa włoskie orzechy/ á dwie fidze/ dwádziefćia listkow ruty/ á fzczypkę foli/ ktho tho ráno ná czczo zię/ cáły dzień od iádu wfzelkiego wolen. SienLek 157.

»proch z ruty« (1): Albo weźmi list blufzczowy/ á miodem ij pomaż/ połypże nań miálkiego prochu z fuchey ruty/ á ná powieki przylož SienLek 66.

»sok z ruty, ruty« (2:1): To wfzytko ftukłfzy á z żoćią wołową, y z fokiem ruty fwiezey rofpućiwfzy/ vczyń knot z wełny/ á w tymże maczaiącz dobrze, wpućiczay w żywot rodzączey. FalZioł V 33, V 116; Kogo zęby bolewaią/ ma częfto fiołki w winie wárzyć/ á tym zęby płokác/ álbo fokiem z Celidoniey/ álbo z ruty. SienLek 77.

»wodka z ruty« (2): weźmi wodki z kopru z Celidoniey/ z kołzyfká/ z opichu/ z ruty/ rowno SienLek 64, 65v.

Zestawienia: »ruta domowa« (2): Weźmi roiowniku, ruty domowey/ kokornaku/ kołzyfzczka/ wfzytkich po czemu chczefz, poki fą czyfte fwieże á zielone FalZioł II 20c, I 117d; [SienHerb 146b; Cresc 1571 253].

»ruta ogrodna« (1): Rutą ogrodna SienLek Xxx3v; [SienHerb E2#d].

2. bot. Zestawienie: »murna, namurna ruta« = *Adiantum capillus-veneris* a. *Asplenium trichomanes* L.; niekropień włściwy (*adiantum włściwe*, włosy Wenery), paproć z rodziny adiantowatych

(*Adiantaceae*) używana w lecznictwie a. zanokcica skalna, paproć z rodziny zanokcicowatych (*Aspleniaceae*) używana w lecznictwie (2:1) : Callitrichon, Capillus Veneris, herba est pulchros faciens crines, Murna ruta/ własnicy Panny Mariey włoski/ ziele yeft. *Mącz* 32b; Trichomanes, Ziele/ namurna rutá. Alias capillus veneris, Aptekárze polytrochon zową. *Mącz* 464c, 34c.

3. bot. Zestawienie: »polna ruta« = *Fumaria officinalis* L. (Rost); *dymnica pospolita*, roślina jednoroczna z rodziny dymnicowatych (*Fumariaceae*), lecznicza i trująca; *fumus terrae* *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *capnos*, *fumaria Calep*, *Cn* [szyk 53:2] (55) : Im zieleńsza iest tym nalepśza polna rutha/ ale fucha nic nieważi *FalZioł* I 51a; *Fumus terre*. Polna ruta. *FalZioł* I 51a; Wezmi małfi piłuł de reubarbaro dwa fropuły/ Małfi piłuł s polney ruty ieden fropuł *FalZioł* I 72d; *LAficz* [...] z wężmi y z bazylifzki walczy/ á gdy sie ma z nimi potykać/ tedy polney ruty požiwa *FalZioł* IV 12c, +[3]c, I 11b, 13c, 21c, 31a (18); *Fumus terrae*, herba, Polna rutá. *Mącz* 139b; A dáwać mu [szalonemu od czarnej żółci] pić polną rutę/ wárząc w fyrwatce kożiey. *SienLek* 53v; Ná pierśi bolące/ przykłąday ruthę z figami wárzoną/ kthora ma do połowice wyrzecz/ wżákże ktey rzeczy lepśza iest rutá polna. *SienLek* 83, 37v, 120v, 123v, 133v, Xxx3v; *Calep* 162a, 640a.

Wyrażenia: »korzeń polnej ruty« (1): Kto w sobie iad poczuie niech zwierci korzeń polney ruty/ á niech go z winem wypije/ wypędzi go. *SienLek* 156v.

»nasienie polnej ruty« [szyk 2:1] (3): Weźmi oliwy funt/ íześć łótów polney ruty náśienia wtłuczoného/ to wefpól zmieszay *SienLek* 149, 61v, 155v.

»sok polnej ruty, z polnej ruty« [szyk 9:1] (9:1): Też fok polney ruty s czukrem iest doبری naprzeciwko zatkaniu śledziony *FalZioł* I 51c; Małc na świerz. Wezmi fok z polney ruty/ fok z polney drijakwie/ prochu hałunowego/ zmieszay ten hałun z temi foki á przyley trochę ocztu *FalZioł* V 109v, I 8c, 10c, 44a, 51b, c [3 r.]; Polney też ruty fok z miodem zmieszány bielmo ípądza/ gdy nim pomázuia. *SienLek* 70.

»syrop polnej ruty, z polnej ruty« (4:1): zmieszayże ty tho piłuły s firopem polney ruty á vczyni dziewięć [piłuł] *FalZioł* I 13c; Naprzeciw świerzbowi/ y naprzeciw trędowi. Wezmi fyropu z polney ruty (w aptecze) ieden łot. *FalZioł* V 104, I 11b, 51b, 72d.

»wod(k)a polnej ruty, z polnej ruty« [szyk 7:1] (7:1): Theż gdy namoczyłz na nocz nafienie albo liście wilczego łyka w wodzie piołynkowej albo polney ruty [...] á tego sie napijiesz [...] opuchlinę [...] oddala *FalZioł* I 76b; A Polney ruty wodkha íkłania sie ku ciepłosci y ku cierpności *FalZioł* II 9d; Ale małz [...] dawać mu w tydzień raz prochu Senes z apteki, czo złoty zaważy/ z wodką boragową/ á z polney ruty ciepło na świtanu *FalZioł* V 76v, +5c, II 9d, 14a, b, d.

4. bot. Zestawienie: »leśna ruta« = *Hypericum perforatum* L.; *dziurawiec zwyczajny* (ruta polna, ziele św. Jana), *pospolita roślina lecznicza* z rodziny dziurawcowatych (*Guttiferae*) (1) : Corion, herba et chamepitys dicitur, Świętego Yaná ziele/ Leśna rutá. Alias perfoliata. *Mącz* 65d.

5. bot. Zestawienie: »ptasza ruta« = *Genista pilosa* L. a. *Genista Germanica* L. a. *Cytisus biflorus* L'Herit; *janowiec włosisty* a. *janowiec ciernisty* a. *żarnowiec*, gatunki niewielkich krzewów z rodziny bobowatych (*Fabaceae* Lindl.) występujących w Europie i Azji, znanych pod wspólnymi nazwami, np. *żarnowiec*, *zanowiec*, *janowiec* (2) : Genista – Zarnowiec quibusdam, ptasza ruta. *Calep* 450b; Spartum – Zarnowiec, alias ptasza ruta. *Calep* 995a.

6. bot. Zestawienie: »ruta polna, leśna« = *Peganum harmala* L.; *pogonek rutowaty* (*ruta stepowa*), sukulent z rodziny *luźnikowatych* (*Nitrariaceae*) występujący w północnej Afryce, na Bliskim Wschodzie i terenach śródziemnomorskich; w zielnikach, za *Dioskorydesem* wymienia się go jako jeden z dwu rodzajów ruty, obok ruty domowej (1) : RVta ięft ciepła y łucha w trzecim łopniu/ ięft dwoiaka iedna domowa/ druga polna *FalZioł* I 117d; [Ięft Rutá ciepła y łucha w trzećim łtopniu. Ięft dwoiáka/ iedná domowa á druga polna. *SienHerb* 146b; *Cresc* 1571 253].

Cf **RUTKA**

MN